

gaard åbent vedgår, at han heller ikke selv evner at leve op til den. Man kan ikke lade være at spørge sig selv, hvad der befinder sig på den anden side af den rigtignok nødvendige indrømmelse af, at der består et svælg mellem Det Nye Testaments kristendom og kirken. Selvfølgelig kunne uhyre meget andet fortjene at blive fremdraget fra denne Kierkegaards særdeles selvbevidste selvscenesættelse i selvudleveringens form.

Kommentarbindet har også været spændende at stifte bekendtskab med. Det er rent ud imponerende, hvad der er fundet frem til, som kan belyse teksten, og den i værkbindene utrolig omstændelige tekstredigering er her velsignet kort og suppleret med en meget hjælpsom indholdsoversigt. I kommentardelen gælder det, foruden henvisninger til personer og begivenheder i fortid og samtid, værker, som Kierkegaard henviser til, hvoraf lange tekstpassager aftrykkes. Hvad de såkaldte initialnoter angår, er princippet, at der ved hver journal begyndes forfra. Så der er ting og forhold, som læseren får repeteret mindst seks gange, og i hvert fald i ét tilfælde to gange enslydende til samme journal (s. 40 og 95). I Paulus-noten vokser højtiden dog med dagen, og sjette og sidste gang er den rigtig god (s. 591). De ganske få trykfejl, jeg har fundet, vil jeg ikke nævne særskilt – dog skulle et “sin” (s. 14) have været “hans”, mens et “hans” (s. 32) skulle have været “sin”, og Bruno Bauer staves ikke Baur (s. 118, korrekt s. 146). Til gengæld vil jeg bemærke en forvirring i sprogbrugen om kirkefædre og kirkelærere. Origenes var ikke kirkelærer (s. 226), *doctor ecclesiae* (Ambrosius, Augustin, Hieronymus og Gregor den Store var de fire oprindelige, men siden kom der flere); han blev tværtimod fordømt ved flere kirkemøder. Og klarere er det ikke, når Augustin s. 244 kaldes “en af de fire rom.-katolske kirkefædre.” Der er langt flere end fire! Ambrosius benævnes (s. 245) korrekt “kirkelærer”, men desuden helgen. Men det er Augustin vel også? Helt galt går det s. 248, hvor det i en beskrivelse af israelitternes ørkenvandring ender med, at den kommer til at vare ikke blot de bibelske 40 år, men hele 80 år. Det medfører i givet fald, at den hårdtprøvede Moses blev ikke bare 120, men 160 år, før han fik lov til at lukke sine trætte øjne. Kvinden, der salver Jesus ved gæstebudet identificeres alene i Johannesevangeliet som Maria, men dette navn forekommer ikke i Kierkegaards tekst, hvorfor han vel kunne have tænkt på den tilsvarende beretning i Markus- eller Matthæusevangeliet (s. 366). At Paulus gøres til forfatter af Hebræerbrevet (s. 390) er en fejl, der tidligere er påpeget (andetsteds oplyses korrekt, at der alene er 13 Paulusbreve). Alt dette er dog alene skønhedspletter på et fremragende stykke arbejde.

Mogens Müller

Pia Rose Böwadt og Ole Morsing (red.)

Skæbne, magt og vilje. Seks nedslag i den tidlige Nietzsche-reception. København: Anis 2006. 184 s. Kr. 189.

Nietzsche bliver man aldrig færdig med. Nærværende bog rummer en indledning og seks danske bidrag, der beskæftiger sig med receptionen af Ni-

etzsches filosofi i Danmark og Tyskland i første halvdel af det 20. århundrede. Ifølge redaktørernes indledning er bogens intention "at forholde sig kritisk og undersøgende til forfatterskabet [dvs. Nietzsches] samtidig med at den forholder sig eksplicit til en række tidligere Nietzsche-receptioner" (s. 7).

Hans Henrik Hjermitzlev ser på Nietzsche i en hjemlig kontekst, idet han tager udgangspunkt i Georg Brandes' forelæsninger over Nietzsche på Københavns Universitet i foråret 1888, der indledte en egentlig europæisk Nietzsche-reception. Således blev Nietzsche via Brandes fx en betydelig inspirationskilde for den hjemlige symbolisme.

I sit bidrag tager *Johannes Adamsen* tråden op og diskuterer Brandes' og Grønbechs Nietzsche-læsninger (i forlængelse af sin bog om Grønbech *Skorpionens gift* fra 2002, hvor også Nietzsche spiller en betydelig rolle). Adamsens pointe er, at Brandes knytter til ved Nietzsches moralkritik, herunder kritikken af kristendommen, uden at indse rækkevidden af Nietzsches filosofiske projekt, der ikke blot handler om demaskeringen af moralske forestillinger om godt og ondt, men også om omvurderingen af alle værdier. Grønbech henter derimod fra Nietzsche forestillingen om en hensynsløshed, der springer alle humanitetsidealer, en forestilling, som i øvrigt er på spil i Grønbechs Jesus-billede.

Charlotte Engberg behandler en anden dansk 'aristokrats' forhold til Nietzsche, nemlig Karen Blixen, og forsøger at vise, hvorledes Blixens livsmotto: at sige ja til livet i alle dets forhold, passer som fod i hose til den ja-sigen, der gennemsyrrer Nietzsches tænkning, ikke mindst i *Also Sprach Zarathustra*. Det bliver imidlertid ved antydningerne.

Kirsten Hyldgaards filosofiske bidrag tager fat på et vanskeligt og centralt emne: Heideggers Nietzsche-fortolkning. Hyldgaard berører blandt andet de tre temaer: Viljen til magt, det sammes evige genkomst og perspektivismen. De første to temaer rummer ifølge Heidegger Nietzsches udkast til en forståelse af det filosofiske grundspørgsmål om væren: Væren er tilblivelse, hvilket kommer til udtryk gennem viljen til magt, en stadig villen, som ikke er årsag, men en kaotisk kraft eller grund. Det sammes evige genkomst er et andet udtryk for dette: "Den evige genkomst er begrebet for, at tilblivelsen *forbliver* tilblivelse", skriver Hyldgaard (s. 109). I denne kaotiske strøm dukker perspektivismen op som et vilkår, der tjener til at give kaos form. Perspektivismen er det horisontsættende, dette at holde noget for sandt. Hyldgaards artikel er ikke let fordøjelig; til gengæld rummer den en række væsentlige pointer, så det kan betale sig at holde ud.

Pia Rose Bøwadt tager (i forlængelse af sin ph.d.-afhandling *Livsfilosofi og pædagogik* fra 2004) fat på Oswald Spengler og Alfred Baeumlers forhold til Nietzsche: Spengler ser, i lighed med en anden livsfilosof, Max Scheler, Nietzsches begreb om vilje til magt som en legitimering af statens ret til ekspandere, idet livet i grunden er kamp og rov; mens Baeumler griber fat i Nietzsches skelnen mellem *Werden* og *Sein* (jf. Hyldgaards bidrag): Livet er i

grunden bevægelse og ekspansion, og det er således livets 'natur' at gå til grunde. Böwadt konkluderer, at Nietzsche uden tvivl selv har en rem af den livsfilosofiske hud – og at netop livsfilosofien blev brugt til at legitimere begge verdenskrige.

Ole Morsing skriver i bogens bedste bidrag om Thomas Manns Nietzscheportræt i *Doktor Faustus*, en roman Mann selv omtaler som en 'Nietzsche-roman'. Mann skrev imidlertid ikke blot *om* Nietzsche, men tænkte *med* ham i et forsøg på at gribe og forstå den sjælens pagt med det dæmoniske, som ifølge Mann synes at løbe som en rød tråd gennem Tysklands historie, og som på katastrofal vis kulminerer i nazismen. Morsing påpeger, at Manns konservatisme i høj grad er inspireret af Nietzsches anti-politiske tænkning. Over for oplysnings- og fornuftsidealener sætter Mann før første verdenskrig den tyske ånd med dens irrationelle og dunkle elementer. Mann ændrer dog senere syn på sagen. Nu bliver det aristokratiske ideal opfattet som udtryk for en dødsdrift, og Mann bliver kosmopolit, demokrat og europæer. Derfor må han, der til det sidste opfatter Nietzsche som sin betydeligste inspiration, alligevel ende med at kritisere Nietzsche for at ville adskille instinkt og intellekt, liv og moral. Mennesket kan ikke leve uden moral.

Der er samlet set tale om en spændende samling af artikler – også selv om nogle af artiklerne mangler et samlet greb og en klar struktur. Redaktørernes dobbelte ambition, som citeret ovenfor, opfyldes kun til dels, idet der ikke er tale om en kritisk undersøgelse af Nietzsches forfatterskab. Men det er vel også en umulig opgave at stille sig, når det netop handler om *receptionen* af Nietzsche?

Lars K. Bruun

Nicholas Adams

Habermas and Theology. Cambridge: Cambridge University Press 2006. 267 s. £ 17,99.

Nicholas Adams, skotsk anglikansk teolog, drøfter i sin bog, hvordan mennesker fra forskellige kulturelle og religiøse traditioner kan tale sammen i den moderne verden. Til den ende gennemgår han Jürgen Habermas' forfatterskab, der jo med sine begreber om "kommunikativ handlen" og "diskursetik" netop forsøger at identificere muligheden for "ægte" samtale i det offentlige rum. Adams vil hverken kritisere eller forsvare Habermas, skriver han selv, men simpelthen afprøve hans teorier og evt. forbedre dem. Kritik er der nu ellers nok af og sommetider i den deciderede småtingsafdeling, som når Adams f.eks. bruger flere sider på at vise, at et bestemt Habermas-citat ikke yder Hegel retfærdighed. Eller når han gentagne gange harcellerer over Habermas' "lack of theological education". Men ellers går hovedkritikken selvfølgelig på Habermas' teori om "sprogliggørelsen af det sakrale": at religionen, som engang bandt menneskers opfattelse af verden sammen, nu er afløst af den kommunikative handlen, hvor argument står over for argument, og